

Stanisław Kamiński

O różnych rodzajach wiedzy o moralności

Studia Theologica Varsaviensia 6/1, 193-204

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. STANISŁAW KAMIŃSKI

O RÓŻNYCH RODZAJACH WIEDZY O MORALNOŚCI

Treść: Wstęp; I. Źródła wiedzy o moralności; II. Przedmiot wiedzy o moralności; III. Cel wiedzy o moralności; IV. Metoda wiedzy o moralności.

Wstęp

Istnieje wiele odmiennych rodzajów wiedzy o moralności. Wprowadzie najczęściej ich pełne nazwy informują o tym, o jakie ujęcia poznawcze moralności chodzi, ale nie wystarcza to jeszcze do utworzenia sobie uporządkowanego obrazu wiadomości powstałych w rezultacie zestawienia rozmaitych dyscyplin zajmujących się moralnością, ani nawet do prowadzenia tak nieraz potrzebnej dyskusji między uprawiającymi różnie ujęte nauki o moralności. Terminy bowiem wskazujące typ wiedzy podlegają modyfikacjom znaczeniowym zarówno ze względu na historię myśli ludzkiej (używa się tradycyjnie pewnych nazw podstwiając pod nie coraz to inną treść), jak też z powodu izolacjonizmu środowisk posługujących się własną nomenklaturą. Nadto aparat pojęciowy stosowany wśród etyków do określania uprawianej przez nich nauki staje się wieloznaczny dlatego, że używają go przedstawiciele odmiennych, a nawet przeciwstawnych orientacji filozoficznych. Nie zaradziły temu nawet nierzadko spotykane systematyki nauk o moralności, podawane zwykle we wstępach do wykładów

etyki czy teologii moralnej. Przeważnie są to bowiem klasyfikacje treściowe a nie formalne, a więc dokonywane mniej lub bardziej wyraźnie na gruncie określonej tylko ideologii. Stąd cierpią one na brak dostatecznej bezstronności oraz zreflektowanego i szerokiego punktu widzenia.

Wydaje się, że dopiero zdanie sobie sprawy z podstawowych momentów ogólnoteoretycznych i formalnych, które kształtują rozmaite epistemologicznie a zwłaszcza metodologicznie ujęcia wiedzy o moralności, może skuteczniej doprowadzić do zbudowania ich najbardziej wszechstronnej a zarazem przejrzystej panoramy. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, iż jak każdy wytwór kulturowy tak i wiedza o moralności nie poddaje się łatwo całkowitej systematyzacji. Brak dostatecznej jednorodności w jakiegokolwiek grupie konkretnych ujęć, tak bardzo zawsze złożonych, pozwala jedynie na dokonanie przybliżonej typologii¹. Aby zwiększyć jej trafność i dokładność należy dorzucić jeszcze kilka krótkich objaśnień.

Metodologiczny aspekt wiedzy o moralności pojmuje się tak szeroko, iż zawiera on wiele z tego, co należy do teorii nauki i filozofii poznania. Podobnie nie zacieśnia się zakresu nazwy: wiedza o moralności. Rezerwuje się ją jednak tylko dla badań w pewien sposób już logicznie uporządkowanych i systemów dotyczących w jakimś sensie moralności. Wyróżnione zaś momenty zamierzonej typologii, to rozmaicie wskazywane: źródła wiedzy, jej przedmiot i cel oraz sposoby uzasadniania twierdzeń, zwłaszcza tych fundamentalnych. Pryncypialnie różnicujący epistemologicznie jest pierwszy moment. Drugi zaś uchodzi za najbardziej autonomiczną zasadę typowania. Ostatni wreszcie stanowi tylko funkcję wszystkich poprzed-

¹ Por. J. E. Heyde, *Ein Beitrag zur Typologie*, „Studium Gen.” 5 (1952), z. 4.

nich. Posiada jednak duże walory diagnostyczne dla rozmaitych ujęć wiedzy o moralności².

I. Źródła wiedzy o moralności

Nie tyle chodzi tu o przedstawienie genezy tej wiedzy, ile o wskazanie podstawowych jej typów zależnie od tego, jakie źródło decyduje ostatecznie o jej wartości poznawczej. Przy bardziej dokładnej typologii należałoby również uwzględnić w odniesieniu do każdego z możliwych źródeł, czy jest jedynie, główne, wystarczające, nieodzowne i dopuszczalne.

Podstawowo trzeba tu oddzielić wiedzę o moralności nadprzyrodzoną i przyrodzoną. Pierwsza opiera się o religię objawioną i zowie się zazwyczaj teologią moralną³. Druga zaś nie zależy w sposób istotny od źródeł nadprzyrodzonych i nosi miano filozofii moralności lub lepiej — etyki w najszerszym tego słowa znaczeniu. Warto dalej odróżnić co najmniej trzy typy teologii moralnej: 1° bardziej fideistyczny, gdy jedynie objawienie stanowi pełnowartościowe lub przynajmniej główne źródło wiedzy; 2° dążący do integralnego wykorzystania wszystkich źródeł, łącząc harmonijnie nadprzyrodzone i przyrodzone oraz 3° bardziej racjonalistyczny, jeśli teologia moralna staje się wyłącznie racjonalną analizą i interpretacją objawienia dotyczącego postępowania ludzi. Dla teologii katolickiej najczęściej znamieny bywa typ drugi. Wprawdzie wiara ma tam być przewodnikiem a nieomylny urząd nauczycielski Kościoła — ostatecznym kryterium, ale wymaga się również koniecznie wykorzystania naturalnych źródeł poznawczych, które — wedle przyjętego adagium — nie zostają zniszczone przez wiarę a przeciwnie przez nią udoskonalone. Stąd nie przeszkadza uniwersalizmowi, iż wszelkie naturalne ope-

² Por. S. Zink, *The Concepts of Ethics.*, N. Y. 1962.

³ Używa się również terminu etyka sakralna, etyka religijna w przeciwieństwie do etyki świeckiej, laickiej.

racje poznawcze podlegają co do ostatecznej asercji ich wyników dyrektywie wiary w Boga objawiającego oraz Kościół przechowujący to objawienie⁴.

Ze względu na źródła poznania dałoby się odróżnić dwie pary typów etyki: racjonalną i irracjonalną oraz empiryczną i spekulatywną (aprioryczną). Pierwsze przeciwstawienie dokonuje się w zależności od tego, czy wiedza o moralności rodzi się w zasadzie niezależnie od wiary, pożądań, przeżyć emocjonalnych i przyjęcia jakiejś postawy dogmatycznej, czy też w oparciu o te pozaracjonalne źródła. W tym ostatnim przypadku można dalej wydzielać etykę, w której źródła pozaracjonalne stanowią kryterium bądź ostateczne, bądź tylko bardziej wartościowe bądź wreszcie równouprawnione z racjonalnymi.

Etyka jest spekulatywna, jeśli w swym punkcie wyjścia nie uwzględni doświadczenia. W przeciwnym zaś razie nosi miano empirycznej. Ze względu na dość chwiejne, a przynajmniej szerokie rozumienie doświadczenia ostatnie oddzielenie miewa zastosowanie jedynie w przypadkach skrajnych. A w ogóle trzeba zauważyć, iż w aspekcie teorii poznawczym etyka bywa najczęściej racjonalna i zarazem empiryczna. Spekulatywna byłaby w pewnym sensie etyka Kanta i Husserla, a irracjonalna — etyka egzystencjalistów.

II. Przedmiot wiedzy o moralności

Najpierw należy ostrzec czytelnika, iż nie wchodzi się tu w szczegóły rozmaitych określeń obiektu, dlatego pominięto w zasadzie różnicę między determinacją obszaru badań w punkcie wyjścia oraz w ostatniej fazie, kiedy ma się na uwadze obiekt systemu wiedzy. Aczkolwiek wszystkie rodzaje wiedzy o moralności traktują ostatecznie o moralności, to jednak nie-

⁴ Por. R. Hofmann, *Moraltheologische Erkenntnis — und Methodenlehre*, München 1963.

kiedy stanowią metanauki (rozwiązujące bezpośrednio problemy dotyczące wyrażen wypowiedziających kwalifikacje moralne), a kiedy indziej mówią o niej wprost językiem przedmiotowym. W tym ostatnim przypadku obszarem badań bywają bądź same zagadnienia moralne (np. „prawo moralne we mnie” Kanta), bądź też zagadnienia odnoszące się do faktycznie wydawanych ocen moralności. A to z kolei może być wzięte indywidualnie (mechanizm oceniania, motywy oceniania, postępowanie) albo społecznie (powszechnie stosowane oceny ze względu na rasy, regiony, epoki).

Rozmaicie akcentuje się główny obiekt poznawań. Teologia moralna zajmuje się postępowaniem ludzkim obejmując jego aspekt nadprzyrodzony⁵. Chodzi zwłaszcza o postępowanie za Chrystusem (*sequela Christi*), naśladowanie Go (*imitatio Christi*), a więc akcentując taki moment postępowania, w którym jest ono skierowane do Boga jako nadprzyrodzonego celu ostatecznego⁶. Drugi rodzaj wiedzy o moralności zajmuje się przede wszystkim postępowaniem ludzkim w aspekcie wartości moralnej. Dalsza specyfikacja typów tego rodzaju ze względu na przedmiot dokonuje się co najmniej w dwóch płaszczyznach: w zależności od stopnia abstrakcji w ujmowaniu postępowania

⁵ Por. G. Ermecke, *Die katholische Moraltheologie heute*, „Theologie und Glaube” 41 (1951) 127—142. Por. również tego autora *Katholische Moraltheologie*, Münster in Westf. 1954⁸ (wstęp).

⁶ Warto tu zasygnalizować, że wedle obiegowego określenia dyscypliny teologiczne zajmują się Bogiem i dziełami Bożymi o ile nie są dziełami stworzeń. Stąd ściśle obiektem teologii moralnej jest Bóg jako cel działalności człowieka. Faktycznie teologia moralna, korzystając obficie z rozmaitych dziedzin naturalnej wiedzy o moralności, ogarniając jakby całą etykę, rozbudowuje zagadnienia traktujące o postępowaniu ludzkim tak, iż przybiera postać jeśli nie etyki katolickiej, to katolickiej etyki teologicznej (z tym, że ostatni przymiotnik nie tyle wskazywałby przynależność do teologii ze względu na przedmiot, ile powiązanie z teologią z uwagi na ostateczne źródło mocy, albo jak się często mówi — *obiectum formale quo*). Por. S. Olejnik, *Zasadnicze płaszczyzny współczesnej problematyki teologiczno-moralnej*, „Roczniki Teol.-Kan.” 9 (1962), z. 3, s. 45 nn.

(np. postępowanie w ogóle albo postępowanie konkretne, które odbyło się w określonym czasie) oraz ze względu na brane pod uwagę różne fazy i momenty postępowania (podjęmowanie decyzji czyli tzw. akt wewnętrzny albo wykonanie czyli tzw. akt zewnętrzny albo wreszcie postawę czy sprawność).

Natomiast trzeci rodzaj wiedzy o moralności dotyczy wprost samej wartości moralnej. Ta znowu może być ujęta bądź czysto formalnie, jak np. powinność u Kanta, bądź od strony materialnej (treściowo). W tym ostatnim przypadku chodzi albo o idealny wzorzec (np. w etyce N. Hartmanna i M. Schelera) albo realną jakość, która może być określana subiektywnie (np. jako *Werthen*, *sittliche Bewusstsein*, *Werterlebnis*, *Wertfühlen*) lub jako istniejąca obiektywnie (czy to jako aspekt bytu, czy też jako utrwalona w wypowiedziach języka względnie w innych faktach kulturowych) ⁷.

III. Cel wiedzy o moralności

Badanie zagadnień moralnościowych może przedmiotowo zmierzać do: 1° mniej lub bardziej autonomicznej filozoficznej teorii wartości moralnych ⁸; 2° znalezienia ostatecznej podstawy (przyczyny metafizycznej lub implikacji ontologicznych) całego porządku moralnego; robi się to wychodząc z „faktu moralnego” w ramach jakiegoś aparatu filozoficznego względnie w teologii wedle Ewangelii Chrystusowej ⁹; 3° uprawomoc-

⁷ Por. J. de Vries, *Gedanken zur ethischen Erkenntnis*, „Scholastik” 39 (1964) 46—67.

⁸ Jedna grupa etyk tego typu, to sugerowane w wyniku analizy i krytyki doktryn moralnych teorie dobra, jakie dali np. G. E. Moore, W. D. Ross, H. A. Prichard i R. B. Perry, a druga — to *a priori*, bezpośrednio ujęte obiektywne wartości dobra tworzące hierarchię u M. Schelera, N. Hartmanna i J. Hessena.

⁹ Por. np. G. M. Manser, J. Maritain, C. Nink, de Finance oraz nowsze teologie moralne, w których Chrystus występuje jako ideał i wzór życia.

nienia norm postępowania moralnego przez wskazanie i uzasadnienie ostatecznego kryterium moralności¹⁰; 4° badania przeżyć wartościowania moralnego w celu uchwycenia ich prawidłowości (etyki indukcyjno-empirycznej); 5° sformułowania zasad wychowania moralnego w oparciu o jakąś teorię sprawności moralnych (ostatecznie i kryteria moralności)¹¹; 6° wyjaśnienia psychologicznego, socjologicznego, etnologicznego, historycznego poglądów moralnych występujących w określonych grupach ludzkich¹² oraz 7° semiotycznej lub metodologicznej lub epistemologicznej charakterystyki już istniejących systemów dotyczących moralności¹³.

Tak różne zadania wiedzy o moralności mogą być realizowane łącznie, a ściślej kolejno. Zwłaszcza często zlewają się cele wskazane w punkcie drugim i trzecim. Tzw. zaś etyki wychowawcze (jak np. J. Woronieckiego) bywają nadbudowane na teoretycznych systemach moralności. Stosowanie praktyczne zasad moralności wymaga bowiem ich uprzedniego teore-

¹⁰ Tutaj można wymienić treściowo bardzo rozmaite stanowiska tradycyjnej etyki, a więc J. St. Mill (teoria osiągania największej korzyści), Kant (niezależna od Boga i szczęścia teoria powszechnego prawa moralnego jako formalnej powinności, pojawiającej się imperatywnie w naszym rozumie), Spencer (oceny opierają się o ewolucjonistyczny biologizm), Brentano (ostateczną racją — poczucie słuszności), N. Hartmann (intuicja tego, co lepsze); z chrześcijańskich filozofów V. Cathrein; a nawet J. P. Sartre (podstawą uzasadnienia moralności — respekt dla swej wolności absolutnej).

¹¹ Zadanie to stanęło na samym początku uprawiania etyki: Sokrates, Platon jako twórca teorii harmonijnego zdążania do idei dobra jako celu i wzoru, Arystoteles jako teoretyk postępowania zgodnego z naturą i podnoszącego człowieka w cnocie, epikurejczycy, stoicy, jako teoretycy mądrościowego zmierzania do najwyższego dobra — cnoty, jak również później w katolickiej teologii duszpasterkiej.

¹² Np. E. Durkheim, L. Levy-Brühl, E. Westermarck, E. Dupréel, M. Ossowska.

¹³ Np. G. E. Moore, A. J. Ayer, S. L. Stevenson, B. Blanshard, R. M. Haare.

tycznego wyjaśnienia i uzasadnienia. Eksplikacje etyczne zawsze zresztą, choć stawiają sobie mniej lub bardziej wyraźnie ostateczne zadania w jakimś stopniu przynajmniej praktyczne, to jednak nie mogą wyrzec się tak ważnych w wiedzy o moralności dociekań i uzasadnień teoretycznych. I odwrotnie. Dzieje się tak nawet wtedy, gdy buduje się jedynie teorię wartości albo opracowuje semiotykę języka doktryn moralnych. Metaetyki pełnią najczęściej funkcję etyki. Ze względu zaś na to, iż w badaniach etycznych szuka się uzasadnień lub kryteriów o s t a t e c z n y c h, każda etyka ma charakter w jakimś sensie filozoficzny. Filozofia ta może być maksymalistyczna lub minimalistyczna i to w różnym stopniu¹⁴. Dlatego ze względu na użyty typ filozofii i stopień zakładanej praktyczności można również stworzyć informatywną i operatywną typologię ujęć etyki.

IV. Metoda wiedzy o moralności

Sposoby uzasadniania występujące w wiedzy o moralności zależą od przyjętej oceny źródeł poznania oraz od określenia jego obszaru badań i zadań. Rozróżnienia, na jakie tu się wskaże, są przeto konsekwencją poprzednio już przeprowadzonych typologii, ale wydają się pożyteczne, bo w sposób integralny specyfikują ujęcia nauk o moralności¹⁵.

Przede wszystkim oddzielić trzeba metodę uzasadniania właściwą dla: 1° teologii, 2° filozofii klasycznej, 3° filozofii scjentyistycznej oraz 4° nauk humanistycznych. W pierwszym przypadku sposób postępowania jest najczęściej złożony z trzech etapów, względnie idzie w trzech kierunkach: a) najpierw chodzi o wydobycie (pozytywne ustalenie i opisanie) pryncypiów moralnych z Objawienia — metoda historyczno-filolo-

¹⁴ Niekiedy mówi się również, iż każda filozofia zmierza w końcu do stworzenia podstaw jakiejś etyce.

¹⁵ Por. A. Edel, *Method in Ethical Theory*, London (1961) 1963.

giczna dopełniana ostatecznym odwołaniem się do Magisterium Kościoła, b) spekulatywne opracowanie (wyjaśnienie i logiczne uporządkowanie) tych pryncypiów za pomocą zasad i reguł etyki z uwzględnieniem oczywiście Magisterium Kościoła, c) aplikacji pryncypiów do konkretnych sytuacji (kazuistyka) pod kątem rozwoju życia moralnego (moment wychowawczy); tu obficie korzysta się z psychologii i socjologii moralności.

W metodzie właściwej dla filozofii klasycznej można wyróżnić sposób postępowania: a) niezależny od metafizyki a mający dać w efekcie aprioryczną i nieobalalną teorię wartości (Kant, Rickert, b) powiązany ściśle z metafizyką. Druga ewentualność zawiera metody uzasadniania tez bądź przez zwykłe nadbudowanie etyki na takiej czy innej metafizyce (Spinoza, prawie cała tradycyjna tomistyczna filozofia moralności), bądź metody nakazujące, aby wychodząc z datum originale w postaci doświadczenia moralnego (przeżycia wartości moralnych lub przeżycia koniecznego aprobowania wartości moralnych) interpretować je filozoficznie. To ostatnie odbywa się zwykle przy użyciu fenomenologicznego opisu i analizy, zmierzających do ujęcia istoty wartości moralnych i ich ontologicznych praw, albo refleksji metafizycznej, szukającej bytowych implikacji i racji (kryterium moralności w wewnętrznej strukturze bytu w ogóle i metafizycznej naturze ludzkiej)¹⁶. Warto podkreślić, że tego typu etyka nie stawia sobie wprost zadania formułowania ani ocen ani norm moralnych (jakkolwiek daje w tym kierunku wyraźne sugestie), lecz prezentuje ostatecznie i nieobalalnie uprawomocnione wyjaśnienie całego porządku wartości moralnych względnie fundamentalnych ocen i norm moralnych.

Metody właściwe dla filozofii scjentystycznej dotyczą najczęściej dwóch rodzajów czynności: budowania empiryczno-indukcyjnej teorii moralności oraz prowadzenia dociekań me-

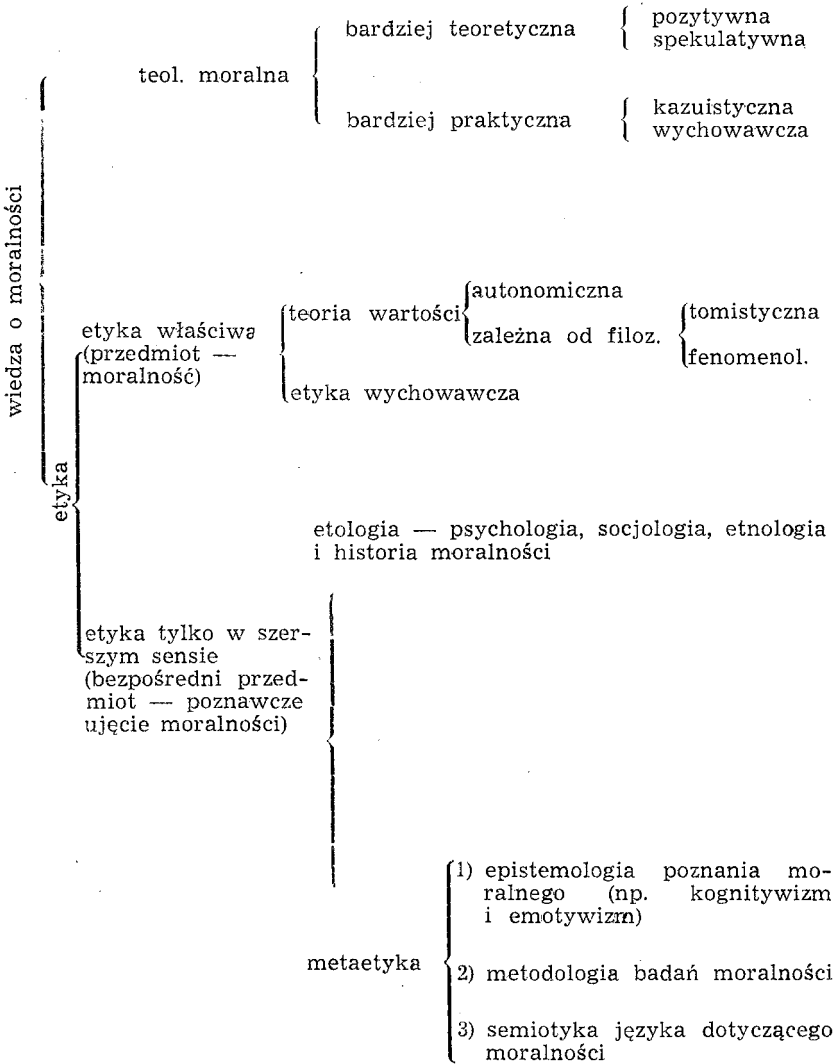
¹⁶ Chyba tylko próby takiego postępowania znaleźć można u J. Maritaina i K. Wojtyły.

taetycznych dla rozwiązania zagadnień moralnych. Pierwszą tzw. etykę czysto empiryczną uprawia się na sposób nauk przyrodniczych. Zdania jednostkowe o konkretnych przeżyciach moralnych traktuje się jako przesłanki do uogólnień. Prekursorem mógłby tu być już Hume (empiryczna teoria dobra i zła w oparciu o uczucie — „zmysł moralny”), a przykładem współczesnych ujęć — C. I. Lewis i T. Czeżowski¹⁷. Przy metaetycznym podejściu stosuje się najczęściej sposób uzasadniania podobny do używanego w teorii poznania. Będzie to przede wszystkim analiza logiczna lub psychosocjologiczna języka dotyczącego moralności (taka filozofująca semiotyka) analiza i krytyka epistemologiczna lub również metodologiczna natury wypowiedzi o moralności (włączając w to zarazem same systemy etyczne) oraz ich stosunek do innych sądów¹⁸. A wreszcie humanistyczna metoda uzasadniania w etyce, to wyjaśnienie psychologiczne, socjologiczne, etnologiczne lub historyczne wydawanych ocen moralnych czy też obiegowych opinii o moralności, a więc jakieś studium tego, co ludzie uważają za wartościowe moralnie.

Powyżej naszkicowane rozróżnienia pozwalają na sporządzenie następującego schematu typów wiedzy o moralności:

¹⁷ Pod ten sposób uprawiania etyki dałoby się podciągnąć także biologię lub fizyki moralności.

¹⁸ Por. T. Styczeń, *Spór o naukowość etyki*, „Więź” 1967, nr 9, (113), s. 15—33.

R é s u m é

Dans article nous présentons un essai d'une typologie des différents genres des sciences morales. Cette typologie est conçue surtout du point de vue formel et non pas du point de vue de leur contenu. et nous y avons considéré les points suivants: les sources de la science morale, son objet, son but et sa méthode. A la fin nous avons présenté le schéma des genres de la science morale les plus développés.

Stanisław Kamiński